

**РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Збірник наукових праць
**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ
НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ
ОСВІТИ**

**СЕРІЯ:
*ПСИХОЛОГІЯ***

**ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований У 1996 р.

Рівне -2004

ББК 74.20

0-59

УДК:37:371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. - 250 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості .

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор :

Хом'як Іван Миколайович - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Бех Іван Дмитрович - доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Воробійов Анатолій Миколайович кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович - доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна - доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Левківський Михайло Васильович – доктор педагогічних наук, професор (Житомирський державний педагогічний університет ім. Івана Франка);

Лисенко Неля Василівна - доктор педагогічних наук, професор (Прикарпатський педагогічний університет ім.В.Стефаника);

Лісова Світлана Валеріївна - доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний університет „Рівненський економіко-гуманітарний інститут” імені Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мітюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – кандидат психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович - доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів);

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Пасічник Ігор Демидович - доктор психологічних наук, професор (Національний університет "Острозька Академія");

Поніманська Тамара Іллівна - кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович - доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович - доктор педагогічних наук, професор (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович - кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 3 від 28.10.2004 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10.2000 р. № 1 - 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.

Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966—7281—07—8.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2004

концепції і одаренності людини в музикальній діяльності; в тому числі вплив системи самооцінок на можливість самоосознання і більш повної реалізації всієї структури одаренності людини.

Summary

A Person as an active subject of self-psyche is able to self actualization and polish up its talent. In the article there is shown a problem of the mutual forming of Self-conception and talent of a person in musical work. Including the influence of a system of self estimation on the opportunity of self creation and full realization of all the structure of talent of the person.

УДК 316.4.0.66

Л.М. Смольська

ПОДВІЙНА ПРИРОДА ЩАСТЯ В ОСОБИСТІСНОМУ ВИМІРІ

Стаття стосується поняття та явища щастя. Це намагання розглянути його в структурі особистості, де самосвідомість є визначальною. Обговорюється амбівалентна природа явища, виокремлюються основні напрями розвитку щасливої особистості. Відповідно до цієї природи щастя ми можемо розвивати щасливу особистість в трьох напрямках – у навчанні та удосконаленні внутрішнього почуття безпеки, у навчанні та удосконаленні духовної любові, у навчанні та удосконаленні творчості як особистісного життєвого стилю. В статті також розглядаються умови розвитку щасливої особистості.

Ключові слова: щастя, особистісний життєвий стиль, щаслива особистість.

Постановка проблеми

Як наука психологія повинна описувати, пояснювати психологічні явища, розробляти практично-прикладні рекомендації в різних напрямках суспільного життя. Як наука гуманітарна вона насамперед покликана слугувати людині у здійсненні її заповітних мрій. Оскільки смисл життя, згідно відомої філософської концепції, - в ньому самому, - тоді життя має бути в кожному разі **особливим і якісним**.

Що є мірилом цієї особливості та якості? Очевидним ідеалом „якісного” життя є **щастя**. Воно - найбільш бажаний людський стан. Люди витрачають багато грошей, енергії, часу в його пошуках, але рідко досягають повного задоволення.

Є певний сенс у тому, щоб асоціювати щастя з **успіхом**. Найважливішим згідно цього критерію є прогресування в діяльності. Але ми маємо багато прикладів успішних у своїх бізнесових справах чоловіків і жінок, які здійснили свою мрію багатства і слави, але які все таки не почувалися щасливими.

Очевидним є те, що щастя означає деякий вид **задоволення**. Ось чому люди прагнуть наблизити, збільшити й продовжити події, які з ним асоціюються. Але чим більше і довше такі події тривають, тим менше задоволення відчувається. Щастя -- явище невлвиме і парадоксальне. І тому варте наукового вивчення.

Мета роботи – дослідження феномена щастя у прикладному аспекті.

В дослідженні розглядаються наступні **припущення**:

Розвинута особистість асоціює щастя з духовними потребами: в **безпеці, любові, творчості**.

Безпека досягається через спілкування з близькими, з вищою духовною інстанцією (Богом); через прийняття труднощів життя з усіма його неприємностями, розуміння їх смислу.

Любов розвивається від швидкоплинної пристрасті до глибокого стійкого почуття через емпатійні стосунки, відкриті до пізнання одне одного; через творчу зміну ролей; через розуміння циклічності фаз притягання-відштовхування.

Творчість - це почуттєво-прикладна дія в "потоківому" (відцентрованому) стані, при якому зникає відчуття суб'єктності. Для неї характерна пристрасна направленість та ігрова спонтанність (єдність протилежного).

Отже, щоб допомогти особистості бути щасливою доцільно розробити напрямки духовної корекції її смислотворення. Такими напрямками є: **моделювання безпеки, навчання любові, розвиток творчості як тотального життєвого принципу**.

Деякі науковці намагалися прояснити умови, що викликають і подовжують щастя.

Міхалій Чіксентміхалій, професор Чикагського університету, дослідив, що високий рівень задоволення життям може бути досягнутий переживанням потоківому стану. Він стверджує, що коли особистість виявляє вільну творчість без зовнішніх детермінант, вона щаслива. Вчений описав **стан щасливої творчості** як відчуття високої енергії, при якому зникають часові виміри. Він та його колеги виявили, що є рецепт досягнення потоківому стану. Це стосується діяльності, яка містить цікаві для людини задачі. Отже, **щастя -- в цікавості, в творчості**.

Джин А. Гамільтон, психіатр з Вашингтону, використовує метод по наближенню пацієнтів до почуття щастя, активізуючи їхні щасливі дитячі спогади. Він вважає, що найяскравіші щасливі стани можуть бути перенесеними в доросле життя. Отже, **щастя - в ювенальній інтенсивності переживань**.

Дж.Фрідман, який теж присвятив свої дослідження щастю, знаючи, що щастя - це щось більше за короточасну емоцію; це стійке почуття, яке супроводжується тотальним задоволенням життям і глибоким спокоєм замість тривоги. Немає зв'язку між тотальним щастям та грошима, віком, релігією. Але він пов'язав шлюбний статус з щастям : одружені мають більше шансів бути щасливими надовго. Отже, **щастя - у внутрішньому спокої, яке підтримується почуттям любові**.

Маєрс Д.Г. (1992) вказав на зв'язок між щастям і релігійною заангажованістю - той, хто спілкується з Богом має вищий рівень щастя. В якості висновку він наголошує на важливій ролі стосунків у розвитку почуття щастя. Отже, **щастя - в спілкуванні з вищою духовною інстанцією, яка дає відчуття безпеки.**

Таким чином, виходячи з аналізу досліджень зарубіжних колег, до трьох вищезгаданих напрямків розвитку щасливої особистості додається ще один -- розвиток *мотиву ювенальності* в структурі щасливої особистості.

Щастя може бути визначеним як емоційна реакція на ціннісні події і як надситуативний духовний стан. Причому як істота суспільна людина *залежна в його критеріях від цінностей своєї культури*. Культура однієї нації, однієї країни має багатозорову структуру, яку можна графічно зобразити у вигляді концентричних кіл або у вигляді вертикальних рівнів. Кожне коло, кожен рівень представлені своїми характерними цінностями. Відповідно до цих цінностей з набуттям суспільного досвіду формуються й розвивається потреби людини бути щасливою за певним стереотипом. „Усі щасливі сім'ї щасливі однаково...”, -- згадаймо славнозвісний початок роману Л.Толстого „Анна Кареніна”. Хоча все-таки не всі - однаково. Та чи взагалі коректно вважати щастя колективно-сімейним почуттям? Це явище не тільки соціальне, а й індивідуальне. Можна говорити про сімейну функціональність. Гармонійною в її функціональності є така сім'я, в якій кожен член має можливість бути щасливим саме так, як він того хоче. А це означає, що взаємна залежність передбачає індивідуальну свободу самовираження. Ось така єдність протилежного. Отож, щастя синтезує і соціо-культурну детермінованість, і індивідуальну буттєву свободу. Хоча, якщо проаналізувати джерела індивідуального, то побачимо, що у вроджених задатках та темпераментних характеристиках та ж детермінованість. Американці дослідили, що деякі вроджені характеристики немовляти сприяють більш позитивному ставленню дорослих до нього. З таким немовлям більше спілкуються, частіше бавляться, йому багато посміхаються, передаючи емоцію радості. Так дитина з народження має щасливі предмети самоотождечення та наслідування в образі батьків (діє механізм соціального наочиння). Крім того, вона має більше шансів бути схваленою. А це окреме задоволення. Відтак потенціал щастя поєднує в собі певну даність (ставлення соціального оточення, природні задатки) та все ж таки власну активність, яка веде до успіху аби дістати подвійне задоволення - і від власного напруження-розрядки, і від емоційного резонансу з боку дорослих. Стимулюючим, напружуючим, цікавим може бути те, що в свою чергу теж поєднує протилежне: знайоме і незнайоме. Ось чому діти такі активні - вони весь час шукають нові способи дій із знайомими об'єктами, вводять нові елементи в гру. У цій буттєвій творчості вони почуваються щасливими! Отож, щастя і незмінність несумісні! Та в нашому житті існують певні обмеження щодо творчості: в дітей є своя особлива залежність від волі дорослих та їх можливостей.

І тут на допомогу приходить *мрія*. Саме в дитинстві виникає мрія, яка синтезує одну з соціальних матриць щастя та індивідуальні задатки мрійника. Діти мріють в чітко окреслених чуттєвих формах. Ці мрійні образи щастя можуть існувати тільки в полі потенційних подразників дитини, тобто вони створюються лише на основі того, що у великій функціональній мірі закладено в суб'єкті від народження і вже хоч в якійсь мірі опредмечено в діяльності оточення.

В задатках та мріях, пов'язаних з цими задатками, - глибокий духовний зміст. Через них можлива **реалізація місії** людини по відношенню до світу.

Більшість пацієнтів психотерапевтичних центрів свідчать про те, що вони ніби займаються не своєю справою, оточені не тими людьми. Насправді щасливою є та особистість, яка займається своїм ділом, виконує свою місію, тобто усвідомлює свою потрібність людям. Отож, **щастя має природу центровану і відцентровану одночасно**. Почуття сповнює самого суб'єкта (центрація), а дії його направлені на інші об'єкти світу (відцентрація). Допомогти людині стати щасливою - це допомогти їй пізнати свою місію. Цьому сприяє вивчення її здібностей, які проявляли себе ще з перших років життя, та пригадування дитячих мрій. Певним чином на місію вказують спогади про події та випадки дитинства, в яких суб'єкт переживав сильні емоції, що супроводжувались яскравими асоціаціями та думками, що і запам'яталось на все життя. Втілювати мрію в реальність - це діяти в полі своїх індивідуальних подразників.

У дитини це проявляється в спонтанності й самочинності бажань, їх динаміці й переключуваності з об'єкта на об'єкт. Діяльність ініціюється, направляється й припиняється лише з власного бажання. Свобода вибирати зміст, форми і тривалість власного заняття -- це одночасно і умова і ознака щасливого стану.

Варто зауважити, що за дослідженнями британських психологів діти, які багато часу проводять сам-на-сам, виростаючи, досягають значного успіху в кар'єрі та особистому житті. В контексті даного аналізу можна зробити припущення, що щасливим дорослим стає той, хто в дитинстві мав можливість орієнтуватись у власних бажаннях. Абсолютно беззаперечним є те, що **в ігровій свободі дитини розвивається її почуттєва самосвідомість**. Вона окреслюється зв'язком між розпізнаними дитиною бажаннями, емоціями, які виникають в цей момент, та вибором власних дій. Емоційна чутливість, що спонукає до власного вибору дій по відношенню до приємного-неприємного в їх динаміці, розвиваючись в самостійній ігровій діяльності дитини, стає потужною підструктурою *саморегуляційного механізму*. Цей механізм не контролюється свідомою волею. Люди хронічно нещасливі завжди мають щонайменше одну з форм залежності (адикцію). В свою чергу залежність свідчить про "збитий" або нерозвинений механізм саморегуляції. Цей механізм проявляється у підсвідомому виборі людиною безпечних та перспективних дія

її розвитку дій. Як виявлено в дослідженнях Крістала, для багатьох людей із залежностями характерне явище *алекситимії*, нездатності розпізнавати та ідентифікувати внутрішні переживання та почуття. Відповідно, в них відсутня емпатія, переживання інших людей, навіть дуже близьких, знецінюються. Втрачається духовний зв'язок між людиною та світом. А він можливий лише через складну динаміку переживань у їх міжлюдських обмінах.

В класичному психоаналізі найсильніші переживання, які можуть дати відчуття щастя або гостре переживання нещастя, пов'язані з інтимними стосунками. Ще в 1908 році Абрахам, практикуючий психіатр, послідовник З.Фрейда, представив звіт по спостереженню за алкоголіками в процесі терапевтичного впливу. Його висновком було: адикти не спроможні на сублімацію. У них у всіх проблеми з сексуальною сферою. Сучасні наркологи та сексопатологи підтверджують цей зв'язок. Природно, що відсутність достатньої чутливості, або її спотворення робить неможливими гармонійні інтимні стосунки.

Отже, нерозвинена почуттєва рефлексія як основа саморегуляційного механізму обертається крахом особистості. Тому необхідно проаналізувати причини гальмування чутливості.

Біографічні дослідження адиктів вказують на основну причину такого порушення : *нездатність матері задовольняти потреби дитини*. Традиційно така нездатність тлумачиться як нездатність любити дитину, підтримувати й заохочувати її активність.

Але, якщо ці потреби все ж задовольняються, то *потреба в автономності* (і не тільки по відношенню до матері) може нехтуватися самими соціальними умовами (дошкільні заклади). В умовах садка діяльність дітей детермінується як поведінкою вихователя, так і поведінкою інших дітей. За таких умов внутрішні емоційні сигнали ігноруються або подавляються, оскільки немає можливості на них активно реагувати. Так соціальна функція (відповідати ролі, нав'язаній іншими людьми) починає домінувати над індивідуальною смисловою функцією (розпізнавати та ідентифікувати власні переживання та емоції). Більше того, за свідченням багатьох колег та студентів (було проведено спеціальне опитування), перебування протягом дитинства в дошкільному закладі в них здебільшого супроводжувалось страхом, пригніченим настроєм, тривогою. Відповідно можна зробити припущення, що чим довше й інтенсивніше зазнає дитина такий тягар несвободи, тим глибші порушення чутливості та саморегуляції, і тим менше в неї шансів бути щасливою.

Протягом п'ятнадцяти років я вела спостереження за молодшими школярами, яких навчала. В цілому їх кількість становила 162 дитини. До спостереження спонукало відкриття, зроблене в перший рік роботи, яке потім було підтвержене систематичними дослідженнями: „несадікові” діти - усі без виключення - мали високу мотивацію навчання, були врівноваженими, інтелектуально розвинутими, мали авторитет серед однокласників, були високо адаптивними і, в той же час, самостійними. В мовленні ці діти виявляли ситуативну творчість, активно володіли широким словниковим запасом на позначення емоцій та почуттів. Вони легко ставали лідерами, хоча вираженого прагнення лідерства не проявляли.

Очевидно дошкільні заклади повинні створити умови задовольняти потреби дитини в автономності, в створенні й розширенні індивідуального психологічного простору дитини. В цілому світова педагогіка володіє достатнім методичним арсеналом, аби допомогти дитині відчувати себе щасливою і вільною у своєму виборі занять, ігор, партнерства.

Цікавим і повчальним є досвід німецьких психологів та педагогів, які працюють в закладах, так би мовити, вільного відвідування. Заклад з ігровим майданчиком на вулиці, з усім необхідним обладнанням, іграшками, матеріалами для творчості та зручними приміщеннями в корпусі пропонує дітям ігри, творчі заняття та розваги в присутності мам. Тут же працюють психологи, інструктори, педагоги, які не нав'язують ніяких обов'язкових програм, не ставлять вимог (діти тут не їдять і не сплять - заклад працює лише в першу половину дня). Помірна кількість дітей (в кожному невеличкому районі є такий заклад), атмосфера довіри і свободи створює особливий затишок, в якому діти можуть і пограти разом, і побути на самоті. До речі, за агресивну поведінку, яка серед дітей таки трапляється, тут ніхто не карає. Вона інтерпретується дорослими як сигнал про особливу потребу дитини в індивідуальній, нерозділеній більше ні з ким увазі або як потребу побути сам-на-сам в окремому приміщенні, щоб відновити енергію (механізм такого відновлення полягає в переробці інформації, що надійшла інтенсивно й у великій кількості за короткий час). Дитину просто беруть за руку і, відволікаючи, вводять зовсім в інше приміщення, де їй пропонуються на вибір різні інші заняття та ігри. Вона може гратись самостійно, може послухати казку або цікаву історію, яку розкаже інструктор, може з ним помалювати, послухати музичну мініатюру, потанцювати тощо. При бажанні малюка мама слідує в цю окрему кімнату за ним. Коли душевний стан дитини відновлюється, вона з мамою повертається за власним бажанням до гурту, в якому можна взяти участь, наприклад, в колективній грі або драматизації.

Переваг у такої організації дитячого дозвілля багато: присутність мами (німецькі мами дуже відповідально ставляться до своєї місії гаранта довіри й емоційного розвитку дитини - вони ніколи не лишають в цих закладах дітей, щоб зробити за цей час якісь власні справи); широкий вибір забав та партнерства; постійно нові враження (обладнання, методи та прийоми поновлюються); кваліфіковані спеціалісти, які в оптимальній формі керують процесом розвитку дітей – все це сприяє розвитку щасливої особистості кожної дитини.

А як підтримується та розвивається почуттєва самосвідомість у школярів? Чи передбачається для них індивідуалізація навчання, дозвілля, створення ситуацій свободи вибору? Чи ставиться в освітніх закладах за мету взагалі створювати умови щасливого розвитку дітей за різноманітними індивідуальними

сценаріями? Так, це технічно і фінансово складно. Але хоча б уточнити мету педагогічного впливу в контексті гуманізації суспільства та особистісно зорієнтованої освіти просто необхідно.

Опитування серед студентів 4-5 курсів педагогічних спеціальностей, які вже проходили кваліфікаційну практику, показало, що жоден з опитаних майбутніх педагогів не вербалізує мети сприяння щастю своїх майбутніх учнів.

Тому, вважаю необхідним конкретизацію цілі гуманізованого навчання через категорію щастя. Відповідно слід спрямувати вже напрацьовані профілактичні, корекційні та терапевтичні програми до мети **сприяти такому розвитку особистості, при якому вона почувала би себе щасливою.**

Висновки

Щастя - це динамічне явище, в якому як цілісність виступають два протилежних полюси (приємне - неприємне, напруження - розрядка, відоме - невідоме, центрація - відцентрація, детермінованість -- спонтанність), які й забезпечують його продовження та інтенсивність. Категорія щастя може бути розглянута в концептуальній структурі самосвідомості (саморегуляція на свідомому і підсвідомому рівнях в контексті прагнення бути щасливою особистістю).

Самоусвідомлення щасливої людини має свої ознаки і етапи особистісного розвитку.

Виходячи з цих ознак та етапів, можна ставити мету гуманізованої освіти – розвивати не просто особистість, а щасливу особистість.

Перспектива дослідження – в теоретичному та прикладному застосуванні: уточненні структури самосвідомості в контексті перспектив розвитку щасливої особистості; в розробці тренінгових програм; в розробці навчального курсу „Психологія щастя”.

Література

- 1 Abraham, K. (1960), The psychological relation between sexuality and alcoholism. In: Selected papers of Karl Abraham. New York: Basic Books.-62.
- 2 Bee H. The developing child. -Allyn and Baccon, 2000.-575.
- 3 Freedman, J (1978). *Happy people: What happiness is, who has it and why*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.-246.
- 4 Krystal, J. H. (1988) Assessing alexithymia. In: *Integration and Self-Healing*, ed. H.Krystal. Hillsdale, NJ: Analytic Press.-pp.286-310.
- 5 Myers, D.G.(1992). *Well-being: What is happy - and why*. New York: William Morrow.-498.

Summary

The article deals with the notion and phenomenon of happiness. It is the attempt to research it under the scope of personality structure, where self-awareness is crucial. It is necessary to admit that psychological phenomenon has ambivalent nature. According to the nature of happiness we can develop happy personality in three directions: teaching and improving of inner sense of safety, teaching and improving of spiritual love, teaching and improving of creativity as personal life-style. The conditions for happy personality development are considered in the article too.

УДК 159.923.35

З. С.Софіянчук

ВПЛИВ СТАТЕВИХ ВІДМІННОСТЕЙ НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розглядаються особливості впливу статі на загальний процес, зміст та механізми усвідомлення соціальної причинності у дошкільному віці.

Ключові слова: статеві відмінності, самосвідомість, соціальний інтелект, дошкільник.

Постановка проблеми

Одним із важливих напрямів вікової психології є вивчення особливостей формування соціального інтелекту у дитячому віці. Даний конструкт виокремлений як самостійна сфера психологічного аналізу порівняно недавно. В дослідженнях Е. Торндайка, Г. Олппорта, Дж. Гілфорда, М. Саллівен, Н. Кентора були висловлені ідеї відносно того, що у структурі свідомості існує особливе утворення, яке спрямоване на аналіз соціальної причинності, законів соціальної взаємодії. Враховуючи новизну проблеми, можна констатувати наявність великої кількості не вирішених питань. Одним з яких є аналіз впливу статевої приналежності індивіда на загальний розвиток соціальних когніцій.

Метою цього повідомлення є вивчення вияву впливу статі на загальний процес, зміст та механізми усвідомлення соціальної причинності в дошкільному віці.

Як вже зазначалося, соціальний інтелект - відносно нове поняття соціальної психології, яке знаходиться в процесі розвитку і уточнення. Тому ми вважаємо за необхідне зупинитися на розгляді цього поняття. Вперше поняття „соціальний інтелект” використав Е.Торндайк у 1920 році, пояснивши це як далекоглядність у міжособистісних відносинах, уміння вести себе правильно по відношенню до інших, тобто розуміти людей і взаємодіяти з ними. [3, 463]. У 1937 році Олппорт описує соціальний інтелект як

ЗМІСТ

Передмова	3
Булах І.С. Відповідальність як інтегративний компонент моральної самосвідомості підлітка	4
Воробійов А.М. Проблема самореалізації особистості як соціального явища в системі „суспільство-індивід”	9
Карпенко З.С. Аксіогенетичні етапи становлення Я-концепції	12
Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Структурно-змістовні характеристики професійної самосвідомості тренера-викладача	14
Носков В.И. Самосознание как детерминанта поведения личности	19
Павелків Р.В. Особистісна норма як структурний компонент моральної свідомості та самосвідомості	23
Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості	26
Бігунова С.А. Культурологічно орієнтоване навчання як детермінанта розвитку самосвідомості особистості	30
Боровець О. Вплив колективістської та індивідуалістської спрямованості на самосвідомість підлітків	33
Бордюк В.М. Механізми самооцінки старшокласників у контексті процесу їх науково-дослідницької діяльності	36
Бреусенко-Кузнєцов О.А. Екзистенціальний аспект проблеми ціннісного виховання засуджених	38
Вронська В.М. Значення педагогічних інновацій для морального розвитку та самосвідомості учнів	42
Главінська О.Д. Детермінований вплив соціальних інститутів на формування самосвідомості молодшого школяра	43
Горбань Г.О. Структура формування професійної самосвідомості	46
Григорчук І.С. Волевиявлення як чинник морального становлення у світлі християнської духовної традиції	48
Дєдова Т.В. Часові детермінанти феномену сновидінь індивіда у циркадіанному періоді	51
Дружиніна І.А. Проблема становлення самосвідомості в процесі формування гармонійно розвиненої особистості студентів-психологів	54
Завацька Н.Є. Місце самосвідомості особистості в процесі соціально-психологічної адаптації	56
Залужна А.Є. Деструктивний вплив „масовізації” на моральну самосвідомість особистості (етнопсихологічний екскурс)	60
Іваник Г.С. Про деякі підходи до експериментального вивчення позитивного мислення старшокласників у парадигмі цілісності самосвідомості	64
Івашкевич Е.З. Психологічні особливості розвитку самосвідомості особистості засобами літератури	68
Квашук О.В. Телебачення як чинник формування моральної свідомості школярів	72
Кіт Н.В. Виховання національної свідомості молодших школярів	75
Климчик Т.В. Формування моральних цінностей старшокласників в умовах дитячого хорового колективу	78
Клочек Л.В. Роль процесів ідентифікації і відособлення у формуванні самосвідомості у підлітковому і ранньому юнацькому віці	81
Когутяк Н.М. Самоусвідомлення автентичності в контексті духовно-морального розвитку особистості	83
Козерацька Н.М. Моральна самосвідомість та її показники у студентів-першокурсників технічного вузу	85
Комаровська В.Л. Особливості економічної самосвідомості суб'єктів соціального простору	87
Корчакова Н.В. Презентація образу Я в інтернет-комунікації як психологічна проблема	90
Косарева О.І. Вплив дитячо-батьківських взаємин на формування самосвідомості дошкільника	94

Красновський В.М. Архитектура самосознания в опыте социального пространства подростка	98
Красновський В.М. Розвиток толерантних взаємовідносин підлітків в умовах соціального відчуження	104
Крошка О.І. Проблема усвідомлення індивідуально-психологічних властивостей як умова самовизначення старшокласників.....	110
Кулагіна Л.М. Особливості діагностики готовності особистості підлітка до здійснення морального вибору	113
Кулаков Р.С. Вплив навчання та виховання на формування моральної свідомості та самосвідомості у молодшому шкільному віці	117
Литвин-Кіндратюк С.Д. Соціально-історичні контури соматичного самовизначення суб'єкта харчової активності	121
Мельник О.В. Психолого-педагогічне проектування профорієнтаційної роботи зі старшокласниками	124
Михальчук Н.О. Смыслоутворення особистості як психологічна проблема	128
Михальчук Ю.О. Аналіз психологічного змісту поняття етнічної самосвідомості у сучасній науці ...	131
Моначин І.Л. Протистояння як фактор особистісного самостворення.....	135
Новотна М.А. Психологічні особливості самосвідомості підлітка в сучасному правовому полі	137
Одолінський В.Г. Проблемне поле майбутнього у свідомості старшокласників	140
Павелків В.Р. Ситуативний фактор агресивності у самосвідомості підлітка.....	145
Павелків О.М. Психологічні особливості та умови професійного самовизначення старшокласників у процесі вивчення курсу шкільної математики.....	148
Пальчевський С.С. Акмеологічні основи технологізації самовизначення особистості у процесі її підготовки до творчої професійної діяльності.....	152
Петренко В.В. Виховання національної самосвідомості особистості в процесі вивчення української народної пісні	156
Петренко О.Б. Проблема становлення гендерної самосвідомості особистості: теоретичний аспект ...	159
Потапчук Є.М. Збереження психічного здоров'я особистості як соціально-психологічна проблема ...	164
Прохоров Б.І. Творча уява як чинник саморозвитку дитини-дошкільника	164
Рашковська І.В. Образ ідеального „Я” в структурі моральної самосвідомості підлітка	168
Рудюк О.В. Ідентифікаційні структури особистості в контексті аналізу концепту самосвідомості	170
Сардига О.В. Індивідуальний підхід до учня у процесі виставлення оцінки	172
Севастьянович Н.М. Системний підхід до вивчення особистості	175
Сіранчук Н.М. Розвиток моральної самосвідомості у дітей та підлітків	178
Смалько М.Ф. Формування Я-концепції як важливий фактор самоусвідомлення обдарованої особистості.....	182
Смольська Л.М. Подвійна природа щастя в особистісному вимірі.....	186
Софіянчук З.С. Вплив статевих відмінностей на розвиток соціального інтелекту дошкільників	189
Співак Л.М., Романова О.В. Проблема співвідношення між поняттями „Я-концепція” та „Я-образ” особистості у психології	193
Ставицька О.Г. Паралінгвістичні засоби мовлення вчителя та усвідомлення моральних вимог вихованцями	198
Сторож О.В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості	202
Суслова Н.В. Соціально-психологічний тренінг як засіб розвитку самосвідомості.....	207
Тимощук Н.С. Формування самосвідомості старшокласників у процесі особистісно орієнтованого виховання	209
Ткач Т.В. Діалектика інтересів особистості і суспільства в системі безперервної освіти	212
Ткачук Т.Л. Особистісні новоутворення як умова лібералізації моральних цінностей підлітків.....	216
Уличний І.Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у теорії і практиці шкільної профорієнтації	219

Філоненко М.М. Екологічна самосвідомість як основа особистісного становлення.....	223
Шевчук О.А. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків	225
Шугай М.М. Психологічний аналіз генези національної самосвідомості особистості	232
Юрченко В.М. Духовна природа людської свідомості та підсвідомості	235
Яцюк Н.О. Формування моральної рефлексії молодших школярів у навчально-виховному процесі	237
Відомості про авторів	245

Наукове видання

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І
ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

СЕРІЯ:

Психологія

*ФОРМУВАННЯ ПАРАДИГМИ САМОСВІДОМОСТІ
У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ*

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 30

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Суходольський В.І., Галабурда О.П.

Здано до набору 01.11.2004 р. Підписано до друку 3.11.2004 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк

різогографічний. ум друк. арк. 27,96. Обл. вид. арк. 2,8,38. Замовлення №• 17/1. Тираж 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний: гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного
університету 33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12,
тел. 26-48-83

0-59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Формування парадигми самосвідомості у психологічній науці: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненською державного гуманітарного університету. Випуск 30. — Рівне: РДГУ, 2004. — 250 с.

ISBN 966 — 7281 — 07 — 8.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психології самосвідомості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, вихователів, учителів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів гуманітарного спрямування.

УДК: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20